

SZULOVSKY JÁNOS

„Azra” ispotálya, avagy egy „azonosíthatatlan helység” azonosítása

A lehetetlent kísértjük nap mint nap, amikor megpróbálunk lépést tartani a hazai és a nemzetközi szakirodalom újabb és újabb eredményeivel. Ahhoz, hogy legalább némi esélyünk legyen erre, elkerülhetetlenül szükséges néhány témára, illetve kutatási problémára specializálódni. Ezzel együtt még a kimagaslóan sokoldalú, hatalmas adatmennyiséget biztosan kezelő és imponálóan sokat olvasott tudósok figyelmét is elkerülheti egy-egy fontos publikáció. Az alábbiakban egy olyan adatra szeretném a figyelmet ráirányítani, amely a jelek szerint rendre kiesik az ispotályok múltjával foglalkozó kutatók látóköréből, holott nem valami eldugott, kis példányszámú periodikában jelent meg. Jómagam 2007 őszén személyesen azzal, hogy az összegzés igényével írt tanulmányaiban Kubinyi András megoldatlannak tart egy már jó ideje tisztázott problémát, a Csanád megyei „Azra” azonosítását.¹ Arra készültem, hogy felhívom erre a figyelmét, azonban 2007 novemberében bekövetkezett váratlan halála miatt erre már nem kerülhetett sor.

Az elmúlt évek során több, a témakörrel foglalkozó szerző is megismételte azt a Kubinyi tanár úr vitathatatlan szaktekintélyével alátámasztott állítást, miszerint „Azra” lokalizálása lehetetlen.² Lidia Gross tanulmánya, illetve a középkori és korai újkor európai ispotályok intézményével foglalkozó kötetben Majorossy Judit és Szende Katalin egyébként kiváló közös dolgozata ráadásul a nemzetközi tudományosság számára is közvetíti ezt a tévedést.

¹ „Azonosíthatatlan helység” – Kubinyi András: *Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon*. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 267. „A Szentlélek-rendnek a Csanád egyházmegyei Azrán is volt ispotálya, ezt a helységet azonban nem tudjuk azonosítani, valószínűleg elírták a nevét”, valamint: „Azrát nem tudjuk azonosítani, névelírás esetén éppúgy lehetett mezőváros mint falu” – Kubinyi András: *Ispotályok és a városfejlődés a késő középkori Magyarországon*. In: Neumann Tibor (szerk.): *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 2004. (Analecta mediaevalia II.) 188., 190.

² Gross, Lidia: *Ordinul și confreria „Sfântului Spirit” în Transilvania*. In: Anuarul Institutului de Istorie (AIIC), 41. (2002) 9–24.; Cevins, Marie-Madeleine de: *A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban*. In: Korall, 11-12. (2003) 54.; Majorossy, Judit – Szende, Katalin: *Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary*. In: Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Weiß (Hrsg.): *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit / Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe*. [MIÖG Ergänzungsband 51] Wien, 2008. 418., 423.; Varjassy Péter: *Hunyadi Mátyás uralkodásának hazai orvostörténeti emlékei*. In: Orvostörténeti Közlemények, 55. (2009) 64.

Ezek után úgy tűnik számomra, hogy indokolt a kollégák figyelmét felhívni Borsa Gedeon-nak – a jelek szerint – sajnálatosan kevésbé ismert publikációjára.³

*

Ispotály szavunk az eredetileg vendégház jelentésű *domus hospitalis* latin kifejezésből származik. Az e névvel illetett épületeknek az volt a rendeltetésük, hogy ott az idegenek, főként a zarándokok, szegény vándorok – akik között gyakran akadtak betegek is – ellátásban részesüljenek. Arra is volt lehetőség, hogy egyedülálló idős emberek leljenek otthonra benne. Róluk vagy egy alapítvány gondoskodott, vagy ha módosabbak voltak, anyagi ellenszolgáltatás fejében látták el őket. Így tehát egy középkori ispotályban egyaránt megfordulhattak, élhettek zarándokok, betegek, egyedülálló szegények vagy javadalmas idős gondozottak.⁴ Ezért mondhatjuk azt, hogy az ispotályok tulajdonképpen nem annyira kórházak, mint inkább szeretet-házak voltak.⁵ Tulajdonképpen a helyi társadalom készségétől és a szükséglettől függött, hogy hol melyik funkció került előtérbe. Ahol a kórházi jellegre volt igény, ott egészségügyi megfontolások miatt lehetőség szerint folyóvizek vagy fürdők közelébe telepedtek. A középkori városokban a betegápolás vízigénye, illetve a járvány elkerülése miatt mindig az alvégen, a folyó vagy patak távozó szakasza mentén voltak megtalálhatók.

A 12. század derekán három kimondottan betegápolással foglalkozó lovagrend jelent meg Magyarországon. A szinte egy időben történő megtelepedésüknek köszönhetően megerősödött az ispotályok egészségügyi arculata. A Szent János-lovagrendet, a johannitákat, jellemző intézményükről *ispotályosoknak* is nevezték. III. Béla király (1172–1196) édesanyja, Eufrozina királyné nagy támogatója volt a Szent János-lovagok törekvéseinek. *Székesfehérvárott* rendházat és templomot építtetett a számukra, s ahhoz Somogy megyében számos birtokot adományozott. Példáját követte a király nővére, Margit hercegnő, aki *Csurgót* adományozta a lovagoknak. A jeruzsálemi ispotály iránti kegyeletből anyja adományát III. Béla király 1193-ban írásba foglalta.⁶ Egyes rendházaik mellett a *templomosok* is tartottak fenn kórházakat. Az 1150-től a 15. század derekáig működő *stefaniták*, Szent István király keresztesei, az ispotályos kanonokrend szintén betegápoló közösség volt. (A johanniták és a templomosok nagy számú rendházával ellentétben a 13. század végén megjelenő *antoniták* csak két helyen telepedtek le hazánkban: Pozsonyban és a szepességi Darócon. Ők elsősorban az anyarozs okozta mérgezés, a 'Szent Antal tüze' nevű betegségben szenvedők segítségét tűzték ki célul.)⁷ A szerzetesrendek mellett a földesurak, de maguk a városok is építettek és tartottak fenn „hospitálokat”, amelyek szállásként is szolgáltak.

Az ispotály alapvetően városi jelenség. Ott lett elkerülhetetlenül fontos a létesítése, ahol a település lélekszáma már szétfeszítette a személyes kapcsolatok lehetőségeit, s szükségessé vált a munkaerejüket veszített rokkantakkal, támasz nélkül maradt öregekkel, szegé-

³ Borsa Gedeon: *Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1984–1985. 237–250.

⁴ Kubinyi: *Ispotályok és a városfejlődés*, 188.

⁵ Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 1940. 50.

⁶ Knausz Nándor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. Esztergom, 1874. 142.; Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*. Budapest, 1914. 387. Újabbán: Hunyadi, Zsolt: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*. (CEU Medievalia 13 – METEM Books 70.) Budapest, 2010.

⁷ Somogyi Zoltán: *A középkori Magyarország szegényügye*. Budapest, 1941. 28.; Bertényi Iván: *Középkori művelődés*. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Harmadik kiadás. Budapest, 2006³. 117.

nyekkel és betegekkel való törődés közösségi intézményesítése. A kolostorok, templomok közelében emelt, egyházi gondozású *domus hospitalisok* mellett ezért is kezdődött meg viszonylag korán – egyes polgárok vagy éppen a városvezetés kezdeményezésére – világi kezelésű ispotályok létesítése. Ezért is hangsúlyozta Kubinyi András, hogy a városiasodás egyik bizonyítéka az ispotályok megléte. Az ezekre vonatkozó adatokat gondosan összegyűjtötte, s több tanulmánya tárgyává is tette. Nyilvántartása szerint a késő középkori Magyarország 88 településén összesen 110 ispotály működött. Ezek mellett leprások számára épült 10 *leprosoriumot* is felsorolt. Közülük nyolc olyan helyen volt, ahol egyébként ispotály is állt, az erdélyi Rozsnyón és a barcasági Tövisen azonban egyedül csak leprásház működött.⁸

Ahogy korábban Juhász Kálmán,⁹ úgy Kubinyi András sem boldogult a Csanád megyei „Azra” lokalizálásával. E településnév a Szentlélek-rend egyik – Szent Erzsébetről elnevezett – ispotályának helységeként Pásztor Lajosnak a Jagelló-kori vallásos életet áttekintő, 1940-ben megjelent kitérő könyve révén került be a szakirodalomba.¹⁰ Pásztor adatát a témakör kutatói rendre átvették.¹¹ Azra rejtélyét egy erősen töredékesen fennmaradt nyomtatott búcsúcédula kapcsán a régi nyomtatványok nemzetközi hírű, iskolateremtő magyar kutatója, Borsa Gedeon oldotta meg. Az Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról című, 1985-ben közreadott tanulmányában rámutatott, hogy Pásztor sajnálatos módon félreolvasta forrása latin szövegét: az „*in area capitulari Chanadiensis*” szövegrészben az „*area*” szót tévesen „Azra” gyanánt, egy feltételezett helységnévként értelmezte. Valójában tehát az ispotály épülete magában a püspöki székhelyen, Csanád városában, pontosabban szólva a csanádi káptalan területén, vagyis közvetlenül a székesegyház közelében állt.¹² Szentkláray Jenő plébániatörténeti monográfiája szerint a 15. század elején a püspöki székesegyházon kívül még két plébániatemplom szolgált Csanád városa hívó népét. Az egyiknek a Szentlélek, a másiknak Szent Erzsébet volt a védőszentje.¹³ Ez utóbbi plébániához tartozhatott az a Szent Erzsébetről elnevezett ispotály, amelyet V. Miklós pápa idejéből egy 1455. január 31-én kelt oklevél említ.¹⁴ Ez a meglévő ispotály került át 1517-ben a Jagelló-kor egyik legjelentősebb betegápoló közössége, a Szentlélek-rend fennhatósága alá. Az egyezés létrejöttében nagy szerepe volt Illyei Tiborc

⁸ Kubinyi: *Ispotályok és városfejlődés*, 189.

⁹ Juhász, Kálmán: *Klöster in der Diözese Tschanad-Temeswar im Mittelalter*. Köln–Detroit–Wien, 1962. 56.

¹⁰ Pásztor: *A magyarság vallásos élete*, 53.

¹¹ Somogyi Zoltán 1941-ben közreadott könyvében már hivatkozott rá: Somogyi: *A középkori Magyarország szegényügye*, 46. 3. jegyzet.

¹² Borsa: *Újabb adatok*, 248.

¹³ Szentkláray Jenő: *A csanád-egyházmegyei plébániák története*. I. Temesvár, 1898. 671.

¹⁴ „*Supplicat Andreas episcopus Rossonensis, cui in minoribus ordinibus constitutio olim canonicatus et praebenda ac archidiaconatus Crassoviensis ecclesiae Chanadiensis, necnon hospitale sive rectoria ecclesiae S. Elizabeth civitatis Chanadiensis, certo modo vacantes, collata sunt, pro nova provisione dictorum beneficiorum (40 m.), super quibus inter ipsum et Petrum modernum episcopum Chanadiensem coram Petro Martini de Canefrubeis, sacri palatii apostolici causarum auditore in Romana curia litigatur, si his „si neutri” adiudicetur. „Concessum, ut petitur, in praesentia domini nostri papae. B. Spolet. Et cum absolutione praedicta concessum. B. Spolet. Et quod suae non obstantes beneficiales habeantur pro expressis, non obstante regula cancellariae in contrarium edita, concessum B. Spolet.*” Lukács Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. 2. k. (Olaszországi Magyar Oklevéltár). Budapest, 1938. 1354. sz. 322–323. – Nem helytálló tehát Borsa Gedeonnak az a kijelentése, miszerint 1517-ig nem történt említés e csanádi ispotályról. Vö.: Borsa: *Újabb adatok*, 248.

csanádi kanonoknak, aki az ügy miatt 1517 tavaszán Rómában járt. A rend nagymesterétől az ispotály anyagi lehetőségeinek javítása érdekében minden bizonnyal felhatalmazást kapott búcsúk – s ezen belül az akkori időkben e téren legkívánatosabb lehetőség, a teljes búcsú – hirdetésére is. Feltehetően a rend így kívánta támogatni a hozzá került új intézményt, illetve az ebben az ügyletben érdemeket szerzett Illyeit, aki maga is belépett a rendet támogató testvérületbe.¹⁵ A török hódoltság pusztításai folytán a Szent Erzsébet ispotály épületéből – ahogy az egész középkori Csanád városából – napjainkra lényegében semmi nem maradt.¹⁶

Már a Kubinyi András által publikált ispotály-jegyzékben is szerepelt Csanád városából egy Szent Erzsébetről nevezett ispotály.¹⁷ Ugyanabban a városban aligha működhetett ugyanannak a védőszentnek az oltalmába ajánlott két különböző ispotály, ezért bizonyosra vehető, hogy egy és ugyanazon intézményről van szó.¹⁸ Ezért a Csanád városával beazonosított „Azra” ispotálja tehát immár redundáns adatnak tekintendő. Így az eddig összesen 92 településen eddig nyilvántartásba vett 128 *domus hospitalis*¹⁹ helyett azt mondhatjuk, mivel a számokat eggyel-eggyel csökkentenünk kell, hogy jelenleg a középkor végi Magyarország 91 településének 127 ispotályáról van biztos adatunk. Ezek térbeli elterjedéséről – mivel lokalizálási probléma miatt „Azra” nem szerepel rajta – továbbra is érvényes képet nyújt a Majorossy Judit és Szende Katalin összegző tanulmányának függelékében közreadott térkép.²⁰

¹⁵ Borsa: *Újabb adatok*, 247. – A csanádi ispotálynál Illyei utóda egy Zágrábegyházmegyei klerikus és apostoli közjegyző, Megyericsei Péter volt. Lásd: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye*. 1. k. Budapest, 1909. 25., 111–112., II. k. 97–102.; Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Budapest, 1912. 386. Tévesen *Megyekecei*-ként közli a családnevet.

¹⁶ Borsa: *Újabb adatok*, 247.

¹⁷ Kubinyi: *Orvoslás, gyógyszerészek*, 264.; vö.: Majorossy–Szende: *Hospitals*, 452.

¹⁸ Az ispotállal rendelkező települések többségén rendszerint csak egy ilyen intézmény működött. Csupán tizenöt városban volt kettő-kettő, s mindössze nyolcban akadt kettőnél több *domus hospitalis*. – Szende Katalin: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma...” *Aetas*, 21. évf. (2006) 4. sz. 217.

¹⁹ Szende: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma...” 217.

²⁰ Vö.: Majorossy–Szende: *Hospitals*, 451.